ئەمریکا و ئەنفال

نووسینی: سەمانسا پاوەر
وەرگێڕانی لە ئینگلیزییەوە: بەختیار کەریم

بەشی یانزەیەم

گاڵبریس دەڵێت: "زۆربەی ئەم سیناتۆرانە گرنگیان بە کورد نەدەدا، بەڵکو بەو کەرەستەیەی کوشتنەکانیان پێئەنجام دەدرا، بە چەکی کیمیایی. من نیگەرانی چەکی کیمیایی نەبووم بەو شێوەیە، بەڵکو نیگەرانی بەکارهێنانەکانیان بووم بۆ لەناوبردنی گەلی کورد. ئەم چەکانە شتێکی ئەوتۆ لە تفەنگ بەدتر نەبوون."

سەمانسا پاوەر لەم کتێبەدا

کاردانەوە
سزادانی سەدام

کاتێک هەواڵی هێرشەکەی مانگی هەشت بڵاوبووەوە، بەڕێوەبەریتی ڕیگان چەند هەڵاوێردێکی لەبەردەمدا بوو. دەیتوانی ئەو شاڵاوە نوێیانەی هێرشی گاز سەرکۆنە بکات. دەیتوانی پێی لەسەر ئەوە دابگرتایە کە هاوپەیمانەکەی دەستی لە وێرانکردنی گوندە کوردییەکان هەڵبگرتایە. دەیتوانی داوای بەردانی ئەو ژن و پیاوانەی بکردایە کە لە شاڵاوەکانی پێشوتردا بێسەروشوێن کراون. هەروەها دەیتوانی هەڕەشەی کەمکردنەوەی هەندێک لەو یارمەتییانەی بکردایە، کە لە پێنج ساڵی ڕابردوودا پێشکەش بە عێراق دەکران و هەر لە زیادبووندابوون.

چونکە کۆنگرێس کۆنترۆڵی زنجیری جزدانەکەی دەکرد، گاڵبرێس دەیزانی کە یاسادانەران کاریگەرییەکی زۆریان هەیە لەسەر چونێتی بەکارهێنانی توانا ئابوورییەکانی ئەمریکا لە دەرەوە. هاوکارانی سێناتۆرەکان نەیاندەتوانی بۆ میدیا بدوێن. نەشیاندەتوانی وتار بەناوی خۆیانەوە بڵاووبکەنەوە. بەڵام بە پاڵپشتیی سێناتۆرێکی بەتوانا، دەیانتوانی شتی زۆر لەوانە کاریگەرتر بکەن: دەیانتوانی یاسای ئەمریکی دابرێژن، زۆربەی یاساکانی ئەمریکا لەلایەن باڵی بەڕێوەبردنەوە پێشنار دەکرێن. زۆری دیکەش لەلایەن کارمەندانی نوێنەران و سێناتۆرەکانەوە دادەڕێژرێن، بەتایبەتی کارمەندی کۆمیتەکان. پاش کارکردنی بۆ سێناتۆر پێڵ بۆ زیاتر لە دە ساڵ لە کۆمیتەی پەیوەندییە دەرەکییەکان، گاڵبرێس دەیزانی کە سیناتۆر پێڵ، کوڕی یەکێکە لە نێرداراوەکانی بەڕیوەبەریتی ڕۆزڤێلت بۆ کۆمسیۆنی هاوپەیمانان بۆ تاوانەکانی جەنگ، دەخوازێت کە یاسایەکی ئەمریکی هەڵوێست وەربگرێت. لەمەدا ڕاست بوو.

پاش پشووی مانگی هەشت، لە 7ی 9ی 1988دا سێنات دەستیکردەوە بەکار بۆ دوا هەفتەی ئەو ساڵە. لەسەر داوای سەرکارەکەی، گاڵبرێس لە ماوەی کاتژمێرێکدا دەقێکی نووسی، بە ئینگلیزییەک کە هەموو بتوانن تێیبگەن (بەهرەیەک کە زادەی خۆ پەنادان بوو لە خوێندنی یاسا). بەڵام ئەم پرۆسەیە قووڵبوونەیەکی فرەلایەن نەبوو. گاڵبرێس لە یادیەتی: "هەموو ئەو ڕستانەم کۆتایی پێهێنا کە لەیادم بوون." بێگومان دەقەکە سزای توندتری لەوانە لە خۆگرتبوو کە بەسەر باشوری ئەفریقای ئاپارتایدا سەپێنران. پاکەتی سزاکان ڕێگەی لە ناردنەدوەرەی نەوتی عێراق دەگرت، کە ساڵانە بایی 500 ملیۆن دۆلار بوو، ئامۆژگاریی کاربەدەستانی ئەمریکی دەکرد کە دەنگ لە دژی قەرزدان بدەن بە عێراق لە (هاوکاری دارایی نێودەوڵەتی) و (بانکی جیهانی)، لابردنی نیو بلیۆن دۆلار هاوکاریی ساڵانەی یەکەی کشتوکاڵی بۆ کڕینی دانەوێڵەی ئەمریکی بە عیراق لەگەڵ لابردنی ئەو 200 میلۆن دۆلارە ساڵانەیەی لەلایەن ئەمریکاوە دەدرا بە عێراق بۆ ناردنەدەوە و هێنانەناوەوەی کەرەستەی پیشەسازیی، هەروەها ڕێگەی ناردنەدەوەی لە هەموو ئەو مادده هەستیارانە دەگرت بۆ عیراق کە پێویستیان بە مۆڵەتی تایبەتیی هەیە (وەک، تەکنەلۆجیای هەستیار یان هەر کەرەستەیەک کە بۆ بەکارهێنانی سەربازی بشێت).

یەکێک لە بوێرترین سیماکانی دەقەکە مرۆڤانەترینیشیان بوو. لەجیاتی ئەوەی داوا لە سەرۆک کۆمار بکات کە ددان بەوەدا بنێت کە جینۆساید ئەنجامدراوە، کە هەمیشە سەختە بکرێت لەکاتێکدا کە تاوانەکان بەردەوامن و بۆ بەڕێوەبەرێتییەک کە لەگەڵ سەدامدا هاوپەیمان بوو هیچ هاندانێک نەبوو کە ناچاری بکات بیکات، یاساکەی پێڵ ئەرکەکەی پێچەوانە کردبووەوە: سەرۆک ڕیگان داوای لێکرابوو کە بڵێت عێراق چەکی کیمیایی بەکارنەهێناوە لە دژی کورد هەروەها جینۆسایدی ئەنجام نەداوە. ئەگەر ڕیگان بیویستایە کە پەنا لە سزادانی عێراق بگرێت، دەبوایە بەشیوەیەکی بەڵگەدار پارێزگاریی لە کردارەکانی عێراق بکات.

سێناتۆر پێڵ داوای لە ئەندامی شارەزای کۆمیتەی پەیوەندییە دەرەکییەکان، جێز هێڵمس، کرد کە پاڵپشتی دەقە یاساییەکە بکات، ئەویش کردی. هێڵمس، لەدژی پێڵ و پرۆکسیمایەر کاری دەکرد دەربارەی جارنامەی جینۆساید، بەڵام زۆربەی کات لە دژی ڕژێمە درندەکان هەڵوێستی وەردەگرت. ئەم جارە خۆی و ژنەکەی کاریگەر بوون بە دیداری سێ کورد کە مانیان لە خواردن گرتبوو لە دژی تاوانەکانی عێراق، کە لە ڕێگای کەنیسەکەیانەوە پێکناسێنران، یەکەم کەنیسەی باپتیست لە ئەلیکزاندریا، ڤێرجینیا. چوار سێناتۆری دیکە: پرۆکسیمایەر، ئال گۆر، وێندێڵ فۆرد لەگەڵ سەرۆکی زۆرینەی سێنات ڕۆبەرت بێرد، کە گوێبیستی دەقە سەرەتاییەکە بوو پاشان بەشداری کرد لە ناساندنی. پێڵ و هێڵمس توانیان کە دەقەکە بە گەرمیی بناسێنن، بە تێپەڕبوون بەسەر کۆمیتەی پەیوەندییە دەرەکییەکاندا، کە دوا کۆبونەوەی ساڵانەی خۆی گرێدابوو. ئەمەش هیچ کاتێکی بۆ کارمەندان و سێناتۆرەکان فەراهەم نەکرد کە ڕاڤەی دەقەکە بکەن. گاڵبرێس دەقەکەی ناونابوو "یاسای بەرگرتن بە جینۆساید"، ناونیشانێک کە ئەو پێیوابوو دەنگدانەوەی دەبێت. گاڵبرێس دەڵێت: "ناونیشانێکم دەویست کە سەرنج بۆ ئەو تاوانە ڕابکێشێت کە بەردەوامە و پشتگیریی بۆ دەقەکە کۆبکەمەوە." هاوکات وای دارشتبوو کە ئەگەری خوێندنەوەی لەلایەن سێناتۆرەکانەوە کەمتر بێتەوە. ئەگەر دەقەکەی ناوبنایە "یاسای سزاکانی عێراق" دەیزانی کە لۆبیەکانی بازرگانیی ئەمریکی دەیانخوێندەوە و دژایەتیان دەکرد.

لەوەش زیاتر بەبۆنەی ئەو "دەنگدانەوە مۆراڵییە"ی ناونیشانەکە، سێناتۆرەکان گریمانەی ئەوەیان دەکرد کە دەقەکە، وەک زۆری تری هاوشێوە، تەنها ڕاوێژکارییە.

شتێک بەشێوەیەکی چاوەڕواننەکراو لە بەرژەوەندی گاڵبرێس کاری دەکرد. لە مانگی چواری 1987ەوە سەدام بەردەوام بوو لە کوشتنی کورد بە بەکارهێنانی چەندین چەکی جیاواز. بەڵام ئەو شاڵاوەی دوایی کە چەکی کیمیایی تێدا بەکارهاتبوو، کە زۆر فراوانتر و نامرۆڤانەتر خەڵکی دەکوشت وەک لە چەکی ئاسایی، سەرنجی یاسادانەرە ئەمریکییەکانی ڕاکێشا. ئەمریکییەکان لە وڵاتێکدا گەورەبوون کە تەنها یەک جار لە سەدەی بیستەمدا لێیدراوە، کاتێک باس لەو کۆکوژیانە دەکرا کە لە جێگەی تر ڕوویانداوە، هەستیان بە هەڕەشە نەدەکرد. پێش 11ی سێپتەمبەری 2001، زۆربەی ئەمریکییەکان پێیانوابوو کە کوشتاری بەرفراوانی خەڵکی سیڤیل تەنها لە دووری چەندین کیلۆمەترەوە ڕوودەدات. بەڵام چەکی کیمیایی جیاواز بوو. ڕووچووبووە نێو هۆشیاریی ئەمریکییەوە کە ئەم چەکانە ڕێز لە ڕیزبەندیی نەتەوەکان ناگرن و گوێ بە پەراوێزبوونی جیۆگرافیش نادەن. بەدەر لە ئەستوریی توانای پارێزگاریی سوپای ئەمریکا، گاز دەتوانێت دزە بکاتە ناوەوە. سامناکیی گاز بۆ یەکەم جار لە ساڵی 1915دا، چووە نێو خەیاڵدانی خۆرئاواییەکانەوە، کاتێک سەربازە بریتانییەکان بوونە قوربانی ئەوەی چێرچڵ ناونیا "ژەهرێکی دۆزەخئاسا" لەلایەن ئەڵمانییەکانەوە. لە پێکدادانی (یاپریس) لە بەلجیکا، ئەم گازانە 10.000 یان بریندار و 5.000 یان کوشت، کە دواتر کۆمەڵێک هێرشی تری گازی بەدوای خۆیدا هێنا لەملاوە لە دژی ئەولا کە 10.000 کەس تییاندا کوژران. گازەکە بڵق (یان لیر)ی لەسەر پێست دروست دەکرد و سییەکانی دەسووتاند. مەرگ زۆر هێواش بوو، دوا ڕۆژی ژیان ترسناک بوو. شاعیری بریتانی (ویڵفۆرد ئۆوین)، کە خۆشی بووە قوربانی گازەکە، ژیانی سامناکی نێو سەنگەرەکان ژیا و لەگەڵ خۆیدا بە درشتی هێنایەوە بۆ بریتانیای پاش جەنگ لە شێوەی شیعردا. شاعیر وەسفی "دیمەنی دەستەوسانی" دەکات، کە سەربازە پێکراوەکان، "خامۆش دەبوون، هەناسەیان توند دەبوو، نغرۆ دەبوون،" هەروەها "کەفاوی سییە دارزیوەکانیان لە دەمیان ڕادەدا." چەند دەیەیەک پاشتر، وشەکانی ئۆوین وەک ڕاستییەک دەمێننەوە دەربارەی ئەو ماددانەی دەبێت قێزمان لێیان بێتەوە و ئەو چەکانەی کە دەبێت قەدەغە بکرێن. گازباران لەوانەیە تووشی ئێمەش بێت، چونکە پێشتر ڕوویداوە، چونکە قوربانییەکانی گازباران، زانایان و هونەرمەندان زانیاریی تەواویان تۆمار کردەوە لەسەر ڕشانەوە، سووتان، هەناسە توندبوون، نغرۆبوون و هەڵوەرینی بەرکەوتوەکان بە چەکی کیمیایی.

سێناتۆرە ئەمریکییەکان دەیانزانی کە دەستخستنی چەکی کیمیایی لە ساڵانی هەشتاکاندا زۆر ئاسان بووە. چەکی ناوەکیی، پێویستی بە پلاتۆنیۆم یان یۆرانیۆمی زۆر پیتێنراو هەیە، کە تەنها چەند فرۆشیارێکی هەبوو، هاوکات زانیاریی باڵای کیمیایی و ئەندازیاریی دەخواست بۆ گۆڕینی ماددە پەرتبووەکان. لە بەراوردا چەکی کیمیایی، هەرزانە و دەڵێن گوایا تەنها پێویستت بە گەراجێک و لابۆری قوتابخانەیەکی ئامادەیی هەیە بۆ دروستکردنی. چەکی کیمیایی چەکی ئەتۆمی پیاوی هەژارە. هەواڵە میدیاییەکان پڕبوون لە باسی ئەو دەوڵەتە چەتەیی و گروپە تیرۆریستیانەی کە چەکی کیمیایی بکۆژیان کۆکردۆتەوە.

گاڵبرێس زانی کە ترسی هاوبەش لە بەکارهێنان و بڵاوبوونەوەی چەکی کیمیایی، دەتوانێت ئەو ئەسپە (ترۆی)[1]یە بێت کە لە ڕێگەیەوە پاڵپشتی کۆنگرێس دەستەبەر بکات بۆ سزادانی عێراق لەسەر بەکارهێنانە بەرفراوانەکانی چەکی کیمیایی بۆ لەناوبردنی کورد. وەک لێمکین و پرۆکسمایەر، گاڵبرێس دۆزێکی ژیرانە و بنکە بەرژەوەندیی بۆ یاساکەی پێڵ-هێڵمس پێشکەش کرد، جەختی لەسەر کیمابارانەکانی سەدام دەکردەوە زیاتر وەک لە کوشتنەکانی دیکەی. گاڵبرێس نووسیبووی: "ئێستا کوردەکان باجی بێباکی جیهان دەدەن

---

[1] ئەسپی ترۆی (کە بە عەرەبی پێی دەڵێن ئەسپی تەروادە) ئەو ئەسپە دارینە بوو کە گریکەکان (بە سەرکردایەتی سپارتاییەکان) دروستیانکرد و خۆیان لەناویدا حەشاردا، ترۆییەکانیش بردیانەوە بۆ ناو قەڵاکەیان گوایا دیاری خوداکانە بۆ شاری ترۆی. دواتر سەربازەکانی ناو ئەم ئەسپە دارینە دەروازەکانی شاریان بۆ سەربازەکانی دیکە واڵاکرد و ترۆی لەناوبرا. لەبەرئەوەی ترۆی یەکێک بوو لە سەختترین شارەکانی ئەو سەردەمە کە گرتنی وەک مەحاڵ سەیر دەکرا، ئەمڕۆ ئەسپی ترۆی بۆتە مێتافۆرێک بۆ ئەو شتانەی کە دەرفەتێک دەبەخشن کە لە دۆزی ئاساییدا دەستکەوتنی ئەو دەرفەتە ئەستەمە. وەرگێڕ

بەرامبەر بە بەکارهێنانەکانی پێشووی گازی کیمیایی لەلایەن عێراقەوە. شکستخواردنی ئێستا لە هەڵوێست وەرگرتن، مانای ئەوەیە کە هەموو نەتەوەیەک دەکەویتە مەترسییەوە." لە گفتوگۆی تایبەتدا گاڵبرێس وتبووی خەمی ئەوەیەتی کە ئەگەر کۆدەنگیی سێناتۆرەکان تەنها لەسەر بنەمای بەکارهێنانی چەکی کیمیایی بە توندوتۆڵی بمێنێتەوە، عێراقییەکان لەوانەیە بە تاکتیکەکانی خۆیاندا بچنەوە و کۆکوژی کوردی سیڤیل بە ڕێگای تر بکەن. گاڵبرێس دەڵێت: "زۆربەی ئەم سیناتۆرانە گرنگیان بە کورد نەدەدا، بەڵکو بەو کەرەستەیەی کوشتنەکانیان پێئەنجام دەدرا، بە چەکی کیمیایی. من نیگەرانی چەکی کیمیایی نەبووم بەو شێوەیە، بەڵکو نیگەرانی بەکارهێنانەکانیان بووم بۆ لەناوبردنی گەلی کورد. ئەم چەکانە شتێکی ئەوتۆ لە تفەنگ بەدتر نەبوون." بەهەمەحاڵ، زۆرترین یارمەتی پێویست بوو بۆ دەرکردنی یاساکە و گاڵبرێسیش پێشوازی لێدەکرد.

هەفتەیەک پاش لێشاوی پەنابەرە کوردەکان بۆ تورکیا، یاسای سزاکان، کە هەر لەژێر ناوی "یاسای بەرگرتن بە جینۆساید"دا بوو، لە هۆڵی سێنات ناسێندرا. ڕۆژی دوای ئەوە سێنات بە کۆی دەنگ قبووڵیان کرد، چونکە دەنگدانی سێناتۆرەکان بە شیوەی تاکەکەسی تۆمار ناکرێت، لەبەرئەوە کەس ترسی ئەوەی نەبوو کە پاشتر ئەم دەنگدانە بگەڕێتەوە و ئازاری بەرژەوەندییەکانی بدات. لە 9ی 9ی 1988دا، گاڵبرێس سەرنجی ئەم ڕیکۆردەی دا. بۆ ئەو و زۆربەی چاودێران وا دەردەکەوت، ئەگەر وتەکەی پریمۆ لیڤی یەکێک لە ڕزگاربووەکانی هۆلۆکۆست بۆ مەبەستەکەمان بەکاربهێنین، بەختی باشی کوردەکانی عێراق بوو کە چەکی کیمیایی لە دژیان بەکارهات. دەقە یاساییەکە تەنها پێویستی بەوە هەبوو کە بە ئەنجوومەنی نوێنەراندا تێپەڕبێت بۆ ئەوەی ببێت بە یاسا.

ماویەتی

مافی کۆپیکردنی ئەم بەرهەمە بۆ ماڵپەڕی دەنگەکان و وەرگێڕ پارێزراوە. بۆ پەیوەندیی:

ماڵپەڕی دەنگەکان:
dangakan@yahoo.ca
goran@dengekan.com

وەرگێڕ:
bakhtyarkarim@hotmail.com